a kontradiktornosti, právo na právní pomoc, princip veřejnosti, princip ústnosti a přímosti, princip hospodárnosti. V poslední době se zdůrazňuje i princip předvídatelnosti. Pojednáme o nich v následující kapitole druhé.

Do druhé skupiny pak řadíme tzv. **odvětvové principy civilního procesu**. Tyto principy, vypracované teorií civilního procesního práva, tvoří vždy dvojice opačného významu. Charakter procesu, jak dále uvidíme, je určován tím, který princip z takové dvojice se v něm – alespoň převážně – uplatňuje. Mezi tyto principy patří zásada dispoziční (nebo její opak, zásada oficiality), zásada projednací (nebo její opak, zásada vyšetřovací), zásada volného hodnocení důkazů (nebo její opak, zásada legální teorie důkazní), zásada jednotnosti řízení (nebo její opak, zásada koncentrační), popřípadě zásada materiální pravdy (nebo její opak, zásada formální pravdy). Pojednáme o nich v kapitole třetí.

Kapitola 2
PRÁVO NA SPRAVEDLIVÝ PROCES (PRINCIPY FUNGOVÁNÍ SOUDNICTVÍ)

Nezávislost a nestrannost soudů a soudců

Princip nezávislosti soudů i jednotlivých soudců je vyjádřen v čl. 81 a 82 Ústavy ČR z hlediska institucionálního, dále v čl. 6 odst. 1 Evropské úmluvy a v čl. 36 odst. 1 Listiny z hlediska základních lidských práv, z hlediska funkčního. V Úmluvě i Listině se vždy požadavek nezávislosti soudu spojuje s požadavkem jeho nestrannosti. Princip je dále vyjádřen v § 79 zákona o soudech a soudcích, zejména v jeho odst. 1, z hlediska obsahového: soudci jsou vázáni jen zákonem, jsou povinni vykládat jej podle svého nejlepšího vědomí a svědomí, jsou povinni rozhodovat nestranně, spravedlivě, v přiměřených lhůtách a bez průtahů a pouze na základě skutečností zjištěných v souladu se zákonem.

Institucionální nezávislost soudů je garantována jejich přísným oddělením, organizačním i kompetenčním, od ostatních orgánů státu. Soudy, resp. soudci, jsou plně suverénní a nesmějí být politicky ani jinak ovlivňováni v otázkách interpretace ani v otázkách aplikace práva v individuálních případech (kauzách), které spadají do jejich kompetence. Proto bývá jednou z cest omezování soudcovské nezávislosti v totalitních nedemokra-

tických státech též omezování pravomoci soudů tím, že se určité věci svěřují k rozhodování jiným orgánům (viz příklad bývalé státní hospodářské arbitráže, která rozhodovala všechny hospodářské spory, aniž byla – byť formálně – nezávislým orgánem soudního typu). Není náhodné, že hned po pádu totalitního systému u nás došlo k podstatnému rozšíření civilní soudní pravomoci, která dnes zahrnuje celou oblast soukromého práva, a také, cestou správního soudnictví, i podstatnou oblast veřejného (správního) práva. Určité problémy v oblasti kompetencí však nejsou – z hlediska práva na spravedlivý proces – ani dnes u nás zcela vyloučeny.

Jiným problémem institucionální nezávislosti soudů (soudců) může být správa soudů. Soudy jakožto instituce musejí být spravovány po stránce materiální i personální a do jisté míry i po stránce kvantity (rychlosti) a kvality práce. Právě zde může vznikat problém dostatečných garancí nezávislosti, jestliže jsou soudy spravovány orgánem státní správy (ministerstvem spravedlnosti a předsedy soudů jmenovanými do této funkce ministrem spravedlnosti). Tomu má čelit zřízení volených soudcovských rad u všech článků soudní soustavy (zák. č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích). Soudcovské rady se vyjadřují ke kandidátům na funkce předsedů a místopředsedů soudů, k zásadním otázkám státní správy soudů atd. Právě jmenování a zejména odvolávání funkcionářů soudů (předsedů a místopředsedů soudů, zejména Nejvyššího soudu ČR), včetně stanovení funkčního období, je v současné době jedním z problémových bodů vztahu mezi mocí výkonnou a mocí soudní.

Obsahem **funkční nezávislosti** soudů a soudců je jejich vázanost pouze a výlučně zákonem a mezinárodní smlouvou, která je součástí právního řádu při rozhodování o jednotlivých věcech svěřených do jejich pravomoci. Do určení odpovídajícího zákona, do jeho interpretace a do aplikace zákona, popř. i nižší právní normy, na každý jednotlivý případ nemůže soudům a soudcům nikdo – přímo ani nepřímo – zasahovat.

Nezávislost soudců je garantována různými právními nástroji. K nejvýznamnějším z nich patří v systému kontinentálního práva (a našich obnovených tradic, které v tomto směru hrají významnou roli, ale nemusí mít vždy obecnou platnost):

- ustanovování soudců **jmenováním hlavou státu**, a to natrvalo (u obecných soudů) nebo na dlouhou dobu (10 let u soudců Ústavního soudu) – viz čl. 62, čl. 63 Ústavy ČR. Soudce může být z funkce odvolán jen na základě řízení provedeného opět nezávislým kárným soudem anebo může jeho funkce ze zákona zaniknout z důvodů výslovně stanovených (§ 87, § 88, § 94 až § 96 ZSS, zákon č. 7/2002 Sb.,

o řízeních ve věcech soudců, státních zástupců a soudních exekutorů). Stabilita soudcovské funkce zaručuje, spolu s ústavní neslučitelností s jinými funkcemi (čl. 82 Ústavy), soudcovskou imunitou (čl. 86 Ústavy) a dostatečným finančním ohodnocením náročné práce soudců, vnější podmínky pro nezávislý výkon soudcovské funkce. Lze zde uvést i trestněprávní ochranu, a to ustanovením § 335 TZ, který upravuje trestný čin zasahování do nezávislosti soudu nebo § 336, který upravuje trestný čin pohrdání soudem. Zejména způsob ustanovování soudců jmenováním prezidentem republiky a trvalost jejich funkce byly, jako reakce na předchozí stav, důležitým požadavkem v procesu demokratizace justice po r. 1989;

- **vázanost soudců pouze zákonem a mezinárodní smlouvou, která je součástí právního řádu** – viz čl. 95 Ústavy ČR. Spolu s předchozím byl požadavek vázanosti pouze zákonem velmi důležitým prvkem demokratizace justice po r. 1989, opět jako reakce na předchozí stav, kdy byli soudci vázáni celým právním řádem. Jde o velmi významný posun směrem k právnímu státu. Vázanost celým právním řádem – zdánlivě nezávadný postulát, uváží-li se, že úlohou soudů je poskytování právní ochrany – nesmírně oslabuje roli soudce. Soudcovský výklad zákona nemohl být autonomní a nezávislý, nebyl-li soudce zároveň oprávněn hodnotit zákonnost podzákonných norem, zejména resortních vyhlášek vydávaných k provedení zákona a jdoucích ve skutečnosti často nad zákon. Vázanost soudů jen zákony tak je nejen ochranou subjektů práva před excesy výkonné moci. Je zároveň ochranou zákonodárné funkce parlamentu v systému dělby moci.

Podle čl. 95 Ústavy ČR je soudce oprávněn posoudit soulad jiného právního předpisu se zákonem. Dojde-li k závěru, že jiný právní předpis není se zákonem v souladu, prostě jej neaplikuje. Dojde-li soudce k závěru, že zákon je v rozporu s Ústavou či ústavním zákonem, předloží věc Ústavnímu soudu. Obecné soudy jsou takto, na bázi jednotlivých řešených případů, garanty zákonnosti nižších norem, stejně jako je Ústavní soud garantem ústavnosti zákonů.

Touto změnou (resp. návratem k jednomu z principů právního státu) došlo ke značnému posílení soudcovské nezávislosti. Otevřela se též cesta k soudcovskému dotváření práva, které musí nezbytně doplňovat soudcovskou interpretaci práva a vyplňovat mezery, které se v psaném právu vyskytují. Nelze zastírat, že zároveň vznikl v české justici problém zcela

nový: je jím otázka vázanosti obecných soudů (v trestním i civilním procesu) nálezy Ústavního soudu ČR.

V oblasti práva EU vznikla českým soudům po vstupu České republiky do EU možnost, resp. povinnost předběžné otázky k Soudnímu dvoru ES. K tomu blíže srov. část třetí oddíl B, kap. 2.

K principu nezávislosti patří **požadavek nestrannosti a nepodjatosti soudce** (jako součást práva na spravedlivý proces souvisí nestrannost i nepodjatost s principem rovnosti před soudem). Soudce nejen že musí být nestranný, má-li být jeho rozhodnutí spravedlivé, a jeho nestrannost nesmí nikdo ohrožovat (čl. 82 Ústavy ČR), ale nesmí být ani podjatý: podjatost soudce vylučuje z rozhodování věci (to znamená, že musí být nahrazen jiným soudcem). V našem procesním právu je podjatost posuzována striktně: stačí pouhá pochybnost o nepodjatosti soudcově, daná jeho nějakým vztahem k věci, k osobám účastníků či jejich zástupců, nebo předchozí účast na rozhodování v rámci instančního postupu, aby byl soudce vyloučen (srov. § 14 OSŘ, § 30 TŘ). Podle Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku je třeba nestrannost soudce posuzovat ze subjektivního hlediska i z objektivního hlediska a ujistit se, že jsou dány dostatečné záruky k vyloučení všech legitimních pochybností v tomto ohledu (viz rozhodnutí Hausschildt 1989).

Nezávislost soudcovská je komplexní jev, který má řadu složek a řadu souvislostí, právních i mimoprávních. Pouze některé z nich zde byly výslovně uvedeny. S jinými se čtenář setká ještě na jiných místech (tak např. se soudcovskou nezávislostí a nestranností významně souvisí otázky zákonného soudu nebo otázky vlivu veřejného mínění, veřejnosti a přístupnosti soudních jednání, vlivu sdělovacích prostředků).

Pokud jde o právní garance nezávislosti, bylo by též možno uvést ještě další. Tady je však třeba zdůraznit, že **veškeré právní záruky jsou jen pomocné instrumenty**, které mají podpořit nezávislé postavení a chránit nezávislou rozhodovací činnost soudů jak v očích veřejnosti, tak v očích soudců samých.

Největší garancí soudcovské nezávislosti je však soudce sám. Nelze se domnívat, že právní instrumenty samy, jaksi mechanicky, zajistí nezávislost justice a každého jednotlivého soudce, nebude-li on sám o svou nezávislost usilovat, kultivovat ji a bránit před jakýmkoli oslabováním. Princip nezávislosti justice není nějaká stavovská výhoda soudců samých: je to jeden z funkčních principů právního státu a v tomto smyslu je pak zároveň povinností každého soudce být nezávislým soudcem (ve všech aspektech, které tento princip obsahuje) a odpovědným soudcem. To souvisí

na jedné straně s etikou soudcovské práce, na druhé straně s kárnou odpovědností soudců za vážné závady v soudcovské práci (excesy) a všeobecně též s otázkou hodnocení výkonnosti soudců. Skloubit náročné požadavky na kvalitu, kvantitu a odpovědnost soudcovské práce s principem nezávislosti není snadné. Je to však aktuálním úkolem justice, má-li dostát svému postavení v demokratickém státu.

Princip zákonného soudu a zákonného soudce

Tento princip má různé stránky, které spojuje to, že zřízení soudu jako instituce, jeho složení pro určitou kauzu i pravidla jeho výběru nesmí být libovolné nebo nahodilé, ale musí být, v zájmu objektivity, stanoveny zákonem, musí mít zákonná pravidla. Je nasnadě, že to vše má opět napomoci soudcovské nezávislosti a uplatnění práva na spravedlivý proces.

Jde na prvém místě o požadavek čl. 6 odst. 1 Úmluvy, aby soud byl zřízen zákonem. To není problém, pokud jde o soustavu obecných soudů, ty jsou v ČR zřízeny zákonem (srov. k tomu rozs. Evropského soudu Campbell 1984 – „… nemusí jít o jurisdikční orgán klasického typu, integrovaný do struktury obecných soudů"). U nás může jít spíše o problém jiných orgánů (např. rozhodčích nebo smírčích, nebo i orgánů správních), jimž by bylo svěřeno rozhodování o individuální ochraně práv. Právo na spravedlivý proces vyžaduje, aby takový „tribunál" splňoval znaky nezávislosti (způsob jmenování členů, délka funkčního období, zákaz ovlivňování atd. – srov. rozs. Evropského soudu Campbell, Fell z r. 1984).

Dále zde jde o **otázku tzv. zákonného soudce**. Listina v čl. 38 odst. 1 stanoví, že nikdo nesmí být odňat svému zákonnému soudci, a že příslušnost soudu i soudce stanoví zákon. Formulace o zákonném soudci byla převzata z 1. československé ústavy z r. 1920 (v pozdějších ústavách se již nenacházela). To vysvětluje poněkud starobylou formulaci. Má vyjádřit, že pouze zákonem, tedy obecně a pro všechny subjekty stejně (souvislost se zásadou rovnosti je zde zřejmá) má být stanoveno, kterým soudům (soudcům) které věci k rozhodování náležejí, a že to tedy v žádném případě nesmí být řešení ad hoc, nebo nahodilé, nebo dokonce svévolné. Vedle požadavku rovnosti šlo při znovuzavedení zásady zákonného soudce v Ústavě ČR zejména o to, aby se zabránilo účelové manipulaci s určitými kauzami (přidělování věcí „vhodným" soudcům).

Pravidla příslušnosti soudů jsou v civilních i trestních věcech stanovena příslušnými soudními řády a nevyvolávají tak v tomto směru pochybnosti.

Rozdělení jednotlivých věcí u soudů se řídí rozvrhem práce vydávaným vždy na období kalendářního roku předsedou soudu po projednání s příslušnou soudcovskou radou. Podle § 41 odst. 3 ZSS je rozvrh práce u každého soudu veřejně přístupný; každý má právo do něho nahlížet a činit si z něj výpisy nebo opisy.

Požadavek zákonného soudce musí být dále naplněn i v otázce tzv. „obsazení soudu" neboli jeho konkrétního složení v každé jednotlivé věci. Jde přitom o dvě otázky: jednak zda a kdy rozhoduje jeden soudce sám (samosoudce) a zda a kdy rozhoduje více soudců nebo přísedících v senátu (kolegiátní rozhodování). Za druhé jde o otázku, zda vůbec a jak se na kolegiátním rozhodování podílejí občané – laici (ať už jako porotci nebo tzv. soudci z lidu, nyní přísedící). V obou případech přenechává Ústava v čl. 94 řešení zákonu (věc řeší ZSS a oba soudní řády, jde tedy v každém případě o řešení zákonné).

K první otázce: V civilním řízení rozhoduje v 1. instanci převážně samosoudce (až na věci pracovní), v opravných řízeních zásadně rozhoduje senát. Ústava ani zákony neformulují již princip senátního rozhodování, jako tomu bylo dříve.

Ke druhé otázce: Účast laiků na soudním rozhodování již rovněž není prohlášena za ústavní ani za zákonný princip. Laici se jako přísedící podílejí v senátech výlučně v 1. instanci, a to pouze tam, kde nerozhoduje samosoudce, tedy v již zmíněných pracovních věcech (§ 36a OSŘ).

V otázce senátního či samosoudcovského rozhodování ani v otázce účasti laiků na soudnictví nevyplývají z Úmluvy žádné požadavky, není to tudíž předmětem zájmu Evropského soudu: jde pouze o to, aby se obsazení soudu řídilo zákonem. Z toho hlediska nelze považovat za správná ustanovení § 205 odst. 2 písm. a) a § 229 odst. 1 písm. f), která pro účely opravných prostředků prohlašují za vadu řízení to, že byl soud nesprávně obsazen, ledaže místo samosoudce rozhodoval senát. Považují tedy za vadu řízení jen případ, kdy místo senátu rozhodoval samosoudce (anebo senát nesprávně složený) a nikoli případ, kdy by místo samosoudce rozhodoval senát, jako by senátní rozhodování bylo nějakou vždy kvalitnější formou obsazení soudu, což ovšem není.

Princip rovnosti a kontradiktornosti (právo na právní pomoc)

Princip rovnosti v civilním procesu znamená, že účastníci (strany) musí stát před soudem v rovném (rovnoprávném) postavení, aniž by jedna nebo druhá strana byla procesně jakkoli zvýhodněna. Procesní rovnost se samozřejmě vztahuje stejně na fyzické jako na právnické osoby a rovněž na stát, je-li účastníkem řízení (žalobcem či žalovaným).

Princip rovnosti vyjadřuje Ústava v čl. 96, Listina v čl. 37, OSŘ v § 18. V zájmu jeho zachování musí soud dbát o to, aby oběma stranám sporu garantoval stejné možnosti účasti, vyjádření i jednání. S principem rovnosti není ovšem v rozporu, jestliže účastník svých práv nevyužívá, nedostavuje se nebo nejedná, byla-li mu dána možnost.

Princip rovnosti stran je velmi akcentován judikaturou Soudu pro lidská práva, kde dochází vyjádření jako „rovnost zbraní" (angl. *equality of arms*, franc. *égalité des armes*). V rozsudku Delcourt 1970 se říká, že každá strana v procesu musí mít stejnou možnost hájit své zájmy, že žádná z nich nesmí mít podstatnou výhodu vůči protistraně a že každá strana musí mít možnost uplatnit své argumenty za podmínek, které nejsou jasně nevýhodné ve srovnání s protistranou. Nález ÚS ČR I ÚS 639/03 vyjádřil rovnost takto: Každá strana musí mít stejnou šanci ovlivnit úsudek orgánu, který vede řízení. S tvrzeními a důkazními návrhy jakékoli strany se musí zacházet stejně. Soud nesmí vyplňovat svou úvahou mezeru v tvrzeních či důkazních návrzích jedné ze stran řízení v míře, která by narušovala materiální rovnost stran.

K zárukám rovnosti patří právo na použití mateřského jazyka v jednání před soudem. Úmluva takové právo dává jako minimální obviněnému v trestním řízení, pro civilní řízení v ČR je zakotveno v čl. 37 odst. 4 Listiny, a v § 18 OSŘ. Podle R 21/1986 nelze v takovém případě ani uložit účastníku, aby hradil náklady tlumočení, platí je stát bez nároku na náhradu. Stejné postavení má i tlumočení některým z komunikačních systémů neslyšících a hluchoslepých osob. (§ 18 odst. 2).

K zárukám rovnosti se dále řadí i právo na právní pomoc v řízení, směřující k tomu, aby ochrana práv byla efektivní. Úmluva opět toto právo přiznává obviněnému v trestním řízení. Naše Listina v čl. 37 odst. 2 nerozlišuje trestní a civilní soudnictví, právo na právní pomoc přiznává, a to od počátku, v každém řízení. Podle § 30 OSŘ soud ustanoví účastníkovi na jeho žádost zástupce (vyžaduje-li to ochrana zájmů účastníka, pak

popř. advokáta), jestliže splňuje předpoklady, aby byl osvobozen od soudních poplatků (viz § 138 OSŘ). Náklady s tím spojené platí stát.

Právní pomocí je v určitém smyslu i poučování účastníků soudem (zvláště pak účastníků nezastoupených odborným zástupcem – advokátem či notářem). Občanský soudní řád obecně ukládá soudu povinnost poskytovat účastníkům poučení o jejich procesních právech a povinnostech (§ 5 OSŘ). Tato povinnost je dále konkretizována v četných dalších ustanoveních, v nichž je nedostatek poučení zpravidla spojován přímo s procesními důsledky [např. účastník, který by nebyl soudem poučen o povinnosti uvést všechny skutečnosti a důkazy, kterými ještě disponuje, před vyhlášením rozhodnutí soudu prvního stupně, by je mohl – na rozdíl od obecného pravidla – uplatnit ještě v odvolacím řízení – srov. § 119a ve spojení s § 205a písm. e) OSŘ]. Takových případů upravuje občanský soudní řád více. Zde pak mluvíme o speciální poučovací povinnosti soudu.

Právo na právní pomoc (ostatně v evropských státech nestejně pojímané a realizované) tvoří spolu s otázkou zpoplatnění justice (ne všude je soudní řízení zpoplatněno, jako je tomu u nás: někde však jsou naopak poplatky mnohem vyšší) a spolu s možností osvobození od poplatků **předpoklad tzv. přístupu k soudu** (angl. *access to justice*, franc. *accès à la justice*).

S principem rovnosti se spojuje též **tzv. kontradiktornost** (contra dicere – mluvit proti, oponovat), tedy vyjevování sporných skutečností cestou polemiky, sporu. Kontradiktornost bývá chápána tak, že vše v procesu musí být podrobeno debatě, rozpravě účastníků, kteří mají právo vyjádřit se ke všem skutečnostem a ke všem důkazům (v některých státech, nikoli však u nás, i ke všem právním argumentům – viz dále o principu iura novit curia). K výkladu kontradiktornosti viz rozs. Evropského soudu Feldbrugge 1989. Ve smyslu výše uvedeném je ovšem jako kontradiktorní chápáno i nesporné řízení, kde rovněž mají účastníci možnost se ke všem okolnostem vyjádřit (např. v řízení o osvojení dítěte, typicky nesporném, by jiné řešení bylo nemyslitelné).

V našem pojetí bývá kontradiktornost chápána úže, spojována pouze se sporným řízením, kde proti sobě stojí vždy dvě strany s protichůdnými tvrzeními a protichůdnými zájmy. V tomto smyslu se kontradiktornost procesu spojuje s povinností dokázat před soudem vlastní tvrzení, a je tak součástí projednacího principu, který ovládá pouze řízení sporné. Toto užší pojetí již v kontextu Evropské úmluvy nemůže obstát. Kontradiktornost jako princip je třeba připustit v každém řízení, bez ohledu na jeho povahu.

Princip veřejnosti

Veřejnost procesu je výslovným požadavkem jak Evropské úmluvy (čl. 6 odst. 1), tak Ústavy ČR (čl. 96 odst. 2) a jako prvek práva na spravedlivý proces též Listiny (čl. 38 odst. 2).

Požadavek veřejnosti (veřejného projednání) se ovšem netýká celého řízení, nýbrž jenom jeho jedné části, tj. soudního jednání. V české právní terminologii je třeba pojem řízení a pojem jednání přesně rozlišovat. Pouze jednání může být veřejné, byť se běžně hovoří o veřejnosti řízení.

Veřejnost jednání stanoví rovněž § 6 odst. 1 ZSS, § 116 odst. 1 OSŘ. Důraz, který je na veřejnost soudního jednání kladen, vyplývá z toho, že volný přístup veřejnosti (obecenstva) k soudu představuje jednu z garancí nezávislosti, nestrannosti i zákonného postupu soudu, je zábranou tajné, tzv. kabinetní justice, je významným projevem demokratismu i účinnou formou prevence, zejména v oblasti trestní. Evropský soud pro lidská práva zhodnotil požadavek veřejnosti tak, že „veřejnost chrání strany před tajnou justicí vymykající se kontrole veřejnosti, je také jedním z prostředků pro zachování důvěry k soudům. Průhlednost, kterou propůjčuje výkonu spravedlnosti, napomáhá dosažení cíle čl. 6 odst. 1, tj. spravedlivého procesu“ (rozs. Pretto 1983).

Omezení či vyloučení veřejnosti je možné pouze na základě zákona. Důvody pro vyloučení veřejnosti uvádí čl. 6 Evropské úmluvy explicitně: souladnost naší právní úpravy s tímto ustanovením nebyla dosud předmětem posouzení. Podle § 116 OSŘ může být veřejnost rozhodnutím soudu vyloučena tehdy, kdy by veřejné projednání věci ohrozilo tajnost utajovaných informací chráněných zvláštním zákonem, obchodní tajemství, důležitý zájem účastníků řízení nebo mravnost.

I při vyloučení veřejnosti může soud povolit účast jednotlivým osobám. Ty musí současně poučit, že jsou povinny zachovávat mlčenlivost o všem, co se při jednání o utajovaných informacích, obchodním tajemství nebo zájmech účastníků dozvěděly. Naopak jednotlivé osoby (např. nezletilé nebo osoby, které by mohly rušit důstojný průběh jednání) může z jednání, jinak veřejného, vyloučit. Podle § 7 ZSS není dovoleno do budovy soudu, a tím ani do jednací síně, vstupovat se zbraní nebo s jinými předměty, které jsou způsobilé ohrozit život, zdraví anebo pořádek (s výjimkou soudců a příslušníků ozbrojených sborů ve službě). Samostatnou úpravu mediálních záznamů a přenosů obsahuje § 6 odst. 3 ZSS: obrazové nebo zvukové přenosy a obrazové záznamy lze pořizovat jen s předcho-

zím souhlasem předsedy senátu; zvukové záznamy jsou možné s vědomím předsedy senátu, ten je však může z důvodů v zákoně uvedených zakázat.

Vždy neveřejná je porada senátu (srov. § 37 OSŘ), naproti tomu vždy, bez výjimky, musí být veřejně vyhlášen rozsudek (i tam, kde byla veřejnost z jednání vyloučena). Veřejné vyhlášení rozsudku patří k samé podstatě soudnictví, a nemůže být proto nijak omezováno. Rozsudek se vyhlašuje veřejně, i když účastníci nejsou přítomni.

Princip ústnosti a přímosti

Ústnost i přímost řízení se, podobně jako princip veřejnosti, netýká vlastně řízení, nýbrž jednání (viz výše). Zásada ústnosti znamená, opět v protikladu ke starší zásadě písemnosti, že podstatné v procesu je to, co bylo soudu ústně předneseno, ústně sděleno, proto také jednání začíná tzv. přednesy účastníků (nebo jejich zástupců). To, že vše musí být pro paměť a kontrolu zachyceno písemně (buď v písemných podáních nebo sepsáním do soudního protokolu, v listinné nebo elektronické podobě), na takto pojatém principu ústnosti nic nemění. Podstatu principu nenarušuje ani to, že v běžné soudní praxi se místo ústního přednesu často odkazuje na obsah písemného podání. Účastník má totiž možnost se ústně od obsahu podání odchýlit, ale je jeho právem tak neučinit a odkázat na to, co písemně podal. Princip písemnosti však znamenal výlučné odkázání soudu na obsah listin (*quod non est in actis, non est in mundo* – co není ve spisech, neexistuje).

Princip přímosti pak znamená, že soud je v přímém, osobním styku s účastníky, a souvisí v tomto smyslu s principem ústnosti. Nejde však o totéž: je-li účastník právně zastoupen, nemusí se k jednání osobně dostavovat (ústně potom za něho jedná jeho zmocněnec). Soud však může vždy rozhodnout, že účastník je povinen se dostavit, jestliže jej chce vyslechnout přímo. Nelze proto říci, že by snad platila zásada opačná, zásada nepřímosti. Je ovšem pravda, že s mírou právního zastoupení v procesu, a zejména s návratem k obligatornímu zastoupení advokátem v některých řízeních (srov. § 241), je princip přímosti omezen. Princip přímosti tak nelze zaměňovat s právem být přítomen – toto právo každého subjektu je neomezitelné, není však povinností.

Ústnost ani přímost řízení není kategorickým požadavkem Úmluvy, a není tedy výslovně součástí práva na spravedlivý proces. Ústní řízení je ovšem u nás tradičně chápáno jako součást demokratického soudního

procesu, ve spojení s jeho veřejností. Proto je ústnost u nás ústavní zásadou – čl. 96 odst. 2 Ústavy, srov. též § 115–§ 119a OSŘ a § 6 odst. 1 ZSS.

Princip hospodárnosti

Zásada hospodárnosti procesu vyjadřuje požadavek, aby ochrana práv byla poskytnuta rychle, účinně a bez zbytečných nákladů. Ze všech těchto požadavků klade „právo na spravedlivý proces" mimořádný důraz na rychlost: tento důraz vyplývá ovšem z nepopiratelného faktu, že soudní řízení často trpí zdlouhavostí, průtahy, zejména jde-li o více instancí. Čl. 6 odst. 1 Evropské úmluvy proto požaduje, aby bylo rozhodnuto „v přiměřené lhůtě", čl. 38 odst. 2 Listiny zase ukládá, aby se tak stalo „bez zbytečných průtahů". Rychlý postup řízení ukládá též § 6, § 100 OSŘ.

Požadavek, aby ochrana práv byla poskytnuta přiměřeně rychle, není třeba zvláště odůvodňovat. Je totiž zřejmé, že jen rychlá ochrana může být také dostatečně účinná. Trvá-li řízení nepřiměřeně dlouho, např. několik let, jsou jeho účastníci poškozováni stavem právní nejistoty, často i pod vlivem nových okolností ztrácejí zájem na výsledku, preventivní vliv soudního rozhodování se zcela vytrácí.

Problémem je, že podle všeobecného názoru nelze soudcovskou činnost regulovat stanovením procesních lhůt: důvodem pro to je jednak různá složitost projednávaných věcí po stránce právní a zejména skutkové, dále různé aktuální (nepředvídatelné) vytížení soudců, a konečně skutečnost, že rychlost procesu závisí do značné míry na součinnosti účastníků a jiných subjektů. Zdlouhavost vždy nelze přičítat pouze soudu. To obráží i judikatura Evropského soudu, když říká, že „pouze zdržení přičitatelné státu může opravňovat k závěru, že nebyl splněn požadavek přiměřené lhůty" (rozs. Buchholz 1981), a když posuzuje tuto přiměřenost s přihlédnutím ke kritériím: složitost případu, počínání stran a počínání orgánů projednávajících případ (rozs. Vernillo 1991).

Problém zdlouhavosti civilního řízení existuje i u nás. Novelami občanského soudního řádu byly zavedeny anebo zpřesněny některé prvky, které mají zbytečným průtahům bránit. Tak § 158 odst. 3 a 4 umožňují častější doručení písemného vyhotovení rozsudku hned na místě, po skončení jednání. Pro ostatní případy platí, že musí být rozsudek odeslán ve lhůtě třiceti dnů od jeho vyhlášení (jen předseda soudu může tuto lhůtu prodloužit až o šedesát dnů). O návrhu na předběžné opatření zase musí být rozhodnuto bezodkladně, nejpozději do 7 dnů (§ 75c odst. 2 OSŘ). Občanský

soudní řád stanoví i jiné dílčí lhůty. Zákon o soudech a soudcích (zák. č. 6/2002 Sb.) formuluje právo účastníka, aby jeho věc byla soudem projednána a rozhodnuta bez zbytečných průtahů (§ 5 odst. 2 ZSS) a soudci ukládá povinnost rozhodovat v přiměřených lhůtách bez průtahů (§ 79 odst. 1 ZSS). K větší rychlosti řízení mají přispět i takové instituty jako je povinné vyjádření žalovaného k žalobě (§ 114b) nebo přípravné jednání (§ 114c).

Na průtahy v řízení si lze stěžovat. Podání stížnosti, postup při vyřizování stížnosti a způsob jejího vyřízení upravuje zákon o soudech a soudcích v ustanoveních § 164–§ 174. Po několika nálezech Ústavního soudu ČR, které se vyjadřovaly k průtahům v řízení před obecnými soudy [např. II. ÚS 71/1999 (č. 83 sv. 30), I. ÚS 663/01 (č. 16 sv. 25)] bylo zákonem č. 192/2003 Sb., kterým se mění zák. č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích, s účinností od 1. 7. 2004 přijato ještě další zákonné řešení směřující proti průtahům v konkrétní věci. Je jím tzv. „návrh na určení lhůty k provedení procesního úkonu", zkráceně „návrh na určení lhůty" (§ 174a ZSS).

Návrh účastníka na určení lhůty není podmíněn dřívějším podáním stížnosti. Návrh má za cíl, aby soud nejblíže vyššího stupně určil nižšímu soudu, jemuž jsou průtahy vytýkány, lhůtu, ve které je soud povinen úkon provést (může jít např. o nařízení jednání, vydání rozhodnutí ve věci apod.). Příslušný soud přitom bere v úvahu složitost věci, význam předmětu řízení pro navrhovatele, postup účastníků a dosavadní postup soudu; rozhodnout o určení lhůty musí do 20 pracovních dnů. Soud, jemuž byla takto lhůta určena, je tím vázán. Proto by neuposlechnutí mohlo vyvolat kárnou odpovědnost soudce.

K hospodárnosti řízení patří ovšem nejen rychlost, ale také šetření nákladů účastníků, např. v otázce spojování věcí ke společnému projednání (§ 112), ustanovování znalce (§ 127), rozhodování mezitímním nebo částečným rozsudkem tam, kde jsou pro to podmínky (§ 152), atd.

Princip předvídatelnosti

Předvídatelnost soudního rozhodnutí souvisí se soudcovským dotvářením práva a zároveň s významem judikatury, zejména tzv. ustálené judikatury, obsažené v rozhodnutích Nejvyššího soudu ČR, která jsou publikována v oficiální Sbírce rozhodnutí a stanovisek NS ČR. Právo na obdobné rozhodnutí jako v jiném právním případu, který je shodný v podstatných znacích, formuluje § 13 OZ a také občanský soudní řád nově ukládá v § 6

soudu postupovat předvídatelně, to znamená, že požaduje předvídatelnost i v procesních otázkách. Odlišné rozhodnutí či postup není principiálně vyloučeno, avšak je třeba je vždy náležitě odůvodnit. To opakovaně vyslovil též Ústavní soud ČR v nálezech, např. II ÚS 3/10, III ÚS 3735/11, I ÚS 1607/11.

Kapitola 3
PRINCIPY CIVILNÍHO PROCESU (ODVĚTVOVÉ PRINCIPY)

Principy civilního procesu (vlastní, odvětvové zásady civilního řízení), jakkoli významné a určující pro povahu procesu určitého druhu, nejsou – alespoň doposud – předmětem zájmu evropských orgánů z hlediska základních lidských práv. Tyto principy se převážně týkají podílu soudu a účastníků řízení na procesu, tedy jejich procesních rolí, iniciativy a aktivity, nebo mají spíše technickou, procedurální povahu. Jejich souhrn vytváří charakteristiku procesu, který se může v různých zemích a různých druzích procesu lišit. Zároveň je však třeba říci, že základní charakter sporného civilního procesu je určován povahou věci (povahou práv, o nichž se v procesu rozhoduje), a procesní principy nemohou tedy podléhat libovůli zákonodárce. Mohou být částečně kombinovány, modifikovány, ale nemohou být zcela měněny, má-li soudnictví fungovat a plnit ve společnosti svůj úkol. Procesní principy, teorií vypracované a formulované, tvoří, jak už bylo řečeno, dvojice opačného významu.

Princip dispoziční a princip oficiality

Zásada dispoziční (něm. Dispositionsmaxime) v procesu znamená, že procesní iniciativa je dána do rukou účastníků, nikoli soudu nebo jiných subjektů. Je založena na ideji právního zájmu, to znamená, že iniciativu má ten, kdo uplatňuje či brání svůj vlastní právní zájem. Iniciativa se projevuje v dispozici (nakládání), přičemž se rozlišuje dispozice řízením a dispozice předmětem řízení. V procesu ovládaném dispoziční zásadou mohou účastníci disponovat řízením např. tak, že žalobce podáním žaloby řízení zahájí, zpětvzetím žaloby přivodí zastavení řízení soudem nebo žalovaný podáním vzájemné žaloby rozšíří předmět řízení. Účastníci mohou disponovat předmětem řízení např. tím, že omezí nebo rozšíří své návr-